

Toespraak in de dienst van de Amsterdamse Studenteneklesia op 4 januari 2015

Colet van der Ven

Schaambeen, schaamkruid, schaamlap, schaamluis, schaamgordel, schaamheuvel, schaamdoek, schaamhaar, schaamlippen, schaamschort, schaamstreek, schaamboog, we hebben blijkbaar veel om ons over te schamen. En ook nog deze: de schaamschoenen verslijten: alle eergevoel afleggen.

Maar wat is schaamte? Hoe ziet schaamte eruit?

Tien jaar geleden verscheen er een fotoboek over schaamte onder de titel *Wegkijken* met zwart-wit beelden uit het archief van Spaarnestad.

Bedeesde feestgangers, gepakt met verdovende middelen, wachten met neergeslagen ogen op het politieverhoor. Een stelletje op straat, betraapt op het moment dat hij onder haar rokken graait, kijkt verwilderd op. Een van collaboratie beschuldigde vrouw, kaalgeschoren en met roet besmeurd, staart in het niets voor zich uit.

Het bleek een dun mapje in het archief te zijn. Foto's over schaamte zijn schaars. Het is een stille emotie. En een door en door menselijke. Het is de kracht van de tekst van Jezus Sirach dat hij de complexiteit van schaamte inzichtelijk maakt. Laat zien dat schaamte zowel vervreemdend als bindend kan zijn. 'Er is schaamte die leidt tot zonde.' 'Er is schaamte als een prachtig sieraad dat tot eer strekt.'

Schaamte: Je wordt op het verkeerde moment door de verkeerde mens in een ongepaste positie gezien. Je bent betraapt. Een intiem deel van jezelf, niet voor de openbaarheid bedoeld, is blootgesteld aan de blik van de ander. De feitelijke of de geïnternaliseerde blik. Schaamte is het gevolg van de discrepantie tussen je daadwerkelijke gedrag en een ideaalbeeld: je eigen, dat van de ander, van de groep. Schaamte betreft zowel de basale emotie, als de fysieke verschijnselen die ermee gepaard gaan; wegkijken, ineenkrimpen, blozen. Charles Darwin, de grote pionier van de evolutie en het menselijk gedrag schreef in zijn studie naar emoties over schaamte: 'Verschillende dames die grote blozers zijn, zijn van mening dat zij ook blozen als ze alleen zijn en sommigen van hen menen zelfs dat zij in het donker hebben gebloed'. Je hoort zijn scepsis in deze zinnen doorklinken, maar ze hadden gelijk, die dames, en ik kan het weten want ik ben zo'n grote blozer.

Wat is nu schaamte die tot zonde leidt?

Dat is de existentiële schaamte die de vertrouwensbasis onder het bestaan weglaat, die een gevoel van waardeloosheid en machteloosheid oproept dat ondraaglijk is.

Het is wanhopig makende schaamte die naar binnen slaat en leidt tot depressie of suicide. Of explodeert en zichzelf overschreeuwt in schaamteloze agressie.

De Zuid-Koreaanse student Seung-Hui Cho schoot in 2007 op de Technische Universiteit van Virginia tweeëndertig mensen dood. Waarom? Hij noemde zelf gekwetstheid het motief achter zijn schietpartij. Die rampzalige actie was zijn wraak op zijn medestudenten die hem jarenlang vernederd en uitgelachen hadden. Vernederen is bewust beschamen, met opzet een ander erkenning onthouden. Maar erkenning is een fundamenteel menselijke behoefte, cruciaal voor zelfvertrouwen en zelfrespect. Erkenning als kind door ouders - en later vrienden en geliefden - erkenning als burger, en erkenning als uniek persoon. Gebrek aan erkenning leidt tot existentiële schaamte. Tot de beleving waardeloos te zijn in de ogen van anderen en dus ook van jezelf. Deze schaamte is diep gevoelde sociale pijn die dezelfde

hersenfuncties prikkelt als lichamelijke pijn. Dat fysieke element is ook terug te vinden in de etymologische wortels van het woord kwetsuur: het Oud-Franse *quasser* dat verwonden, verbrijzelen betekent. Gekwetste, beschaamde zielen zijn verwonde, soms verbrijzelde zielen voor wie de enige vorm van eerherstel ligt in het elders aanrichten van een nog diepere verwonding. En dat gebeurt op individueel niveau maar ook op collectief niveau. De minderwaardige behandeling van de Hutu's door de Tutsi's gedurende vele decennia, gesanctioneerd door de koloniale machthebbers - mondde uiteindelijk uit in de genocide in 1994.

Het afleggen van de schaamte over Vietnam speelde volgens de Amerikaanse media een factor van belang in de eerste Golfoorlog. En de Palestijnse intifada's werden gevoed door generaties lange onderdrukking. Schaamte die voortvloeit uit vernedering is destructief. Dat is die schaamte die mededogen ondergraaft en tot wraak, moord en doodslag leidt, tot 'zonde'.

Het verhaal van de overspelige vrouw is een verhaal over schaamte. Zij is gezien op het verkeerde moment door de verkeerde mensen in een ongepaste situatie. Maar wonderlijk genoeg rept dit verhaal niet over háár schaamte. Het gaat over de schaamte die opgeroepen wordt bij de Schriftgeleerden en Farizeeën door de uitspraak van Jezus: wie zonder zonden is werpe de eerste steen. Het enige wat hij vraagt is: Toets eerst je eigen gedrag aan de norm die je anderen stelt. En geen van hen blijkt die toets met glans te kunnen doorstaan. Hun vermeende morele superioriteit spat als een zeepbel uit elkaar. Ze druipen af, de oudste eerst. En dan weer zo'n verrassende zin van Jezus. Als de mannen de aftocht hebben geblazen zonder te oordelen over de vrouw, zegt hij: 'Ook ik veroordeel jou niet. Ga en zondig van nu af niet meer.' Is dat geen paradox? Impliceert het begrip zondigen niet per definitie een oordeel? Ja over gedrag, niet over de persoon. Over de daad niet over de dader. Daarom zegt hij: 'Ook ik veroordeel jón niet.' En precies dat gebeurt wanneer de ene mens de ander beschaamt: de ander wordt geoordeeld - en verworpen- niet om een daad maar als persoon.

De schaamte die Jezus oproept bij de Schriftgeleerden en de Farizeeën is denk ik een voorbeeld van schaamte als sieraad. Het is schaamte die bescheiden maakt, een te snel oordeel blokkeert, mededogen oproept.

De Iraanse schrijver Nasim Khaksar, die gevangen zat onder Khomeini en ook al eerder onder de shah gaf in een interview een ander, treffend voorbeeld. Hij zei: 'Tijdens mijn tweede gevangenisperiode zat er een jonge mullah van een jaar of twintig in mijn cel. Hij had te weinig innerlijke weerstand om het hoofd kunnen bieden aan de martelingen en vertelde me op een dag dat hij ongeveer vijftig mensen had verraden. Hij had er doorlopend nachtmerries van. Schaamde zich diep, wat ik een hoopvol teken vond, want schaamte leidt terug naar menselijkheid. Hij was bang om overgeplaatst te worden naar de gevangenis waar de mensen zaten die hij verraden had. Twee maanden eerder dan ik werd hij overgeplaatst. Toen ik hem daar weer ontmoette, wist ik dat hij veranderd was. Ik keek in zijn ogen, zag dat hij zijn schaamte had afgelegd. Zijn verraad kon hem niet meer schelen. Daarmee had hij de eerste stap had gezet op de weg van de onmenselijkheid.'

Wie zijn schaamte aflegt zet een eerste stap op de weg van de onmenselijkheid.

De mullah had mensen verraden en schaamde zich aanvankelijk diep. Die schaamde legde zijn ethische norm bloot, deed een appèl op zijn gevoel van solidariteit.

Schaamte verbindt mij met mensen in mijn sociale omgeving. De blik van de ander roept me tot de orde, fluit me terug, maakt me beschaamd over het overschrijden van grenzen. En in het blozen, stotteren, wegstaren maak ik duidelijk dat ik weet hoe het eigenlijk zou moeten. Mijn schaamte is het begin van herstel van het contact en maakt de weg vrij voor een meer verantwoord handelen. Het is deze schaamte die als een sieraad is. Omdat ze onze wederzijdse betrokkenheid symboliseert, ons bij de les houdt, ons morele kompas scherpt, ons mededogen wekt.

Het dunne mapje van Spaarnestad bevatte nóg een foto.

Drie heren met hoge hoeden zitten in een rijdende, open koets. Aan de zijkant van het rijtuig rent een bedelaar mee, de pet in de hand, maar de heren kijken niet op of om. Hun hoge hoeden ten spijt hadden ze overduidelijk hun schaamschoenen versleten. Het bracht me op een ander gezegde: alleen zij die de schaamte niet kennen zouden zich moeten schamen. En zo is het.